

**Крылатыя словы з іншамоўных крыніц у беларускай мове
(па-за лексікаграфічнай фіксацыяй)**

Цеплякова Альбіна Дзмітраўна

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова

(г. Магілёў, Рэспубліка Беларусь)

tepliakova@m.msu.by

У артыкуле разглядаюцца крылатыя словы, якія не апісаны ў існуючых слоўніках беларускай мовы. Прапануюцца прынцыпы і ўзоры лексікаграфічнага апісання крылатых выразаў і афарызмаў, якія паходзяць з англійскай, іспанскай, італьянскай, нямецкай, французскай мовы.

The article examines winged words that are not described in existing dictionaries of the Belarusian language. The principles and models of lexicographical description of winged expressions and aphorisms originating from English, Spanish, Italian, German, and French are proposed.

Ключавыя словы: беларуская мова, крылатыя словы, іншамоўныя запазычанні, слоўнік

Keywords: Belarusian, winged words, foreign borrowings, dictionary

Крылатыя словы ў беларускай мове, якія запазычаны з іншых моў, апісваліся двойчы ў розных тлумачальных слоўніках. У адным змешчаны крылатыя словы з іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. [1], а ў другім – крылатыя словы з рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст. [2]. Акрамя гэтага крылатыя словы з іншамоўных крыніц адлюстраваны ў тлумачальным слоўніку “Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст.” [3]. Разам ва ўсіх гэтых даведніках апісваецца больш за 400 крылатых слоў, запазычаных з розных моў. Мэтай даследавання з’яўляецца ўстанавіць і лексікаграфічна апісаць крылатыя словы з іншамоўных крыніц, не адлюстраваныя ў фразеалагічных слоўніках сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Метадалагічнай асновай даследавання з’яўляецца тэорыя крылатых слоў у айчынным мовазнаўстве [4–6], у тым ліку як аднаго з асноўных класаў афарыстычных адзінак мовы [7–11], а таксама тэорыя запазычанняў крылатых слоў на матэрыяле розных моў [12–14].

Даследаванне паказала, што ў беларускай мове ўжываецца значна больш іншамоўных крылатых слоў, якія пакуль застаюцца па-за межамі лексікаграфічнай фіксацыі. Напр.:

Вайна да пераможнага канца ⇐ ісп. *Guerra al cuchillo* – выраз – адказ ісанскага палкаводца і палітычнага дзеяча Хасэ Рэбальеда дэ Палафокс-і-Мельсі, герцага Сарагоскага (1775–1847) на патрабаванне французай, якія асаджвалі ў 1808 г. Сарагосу, здацца. □ *Ужываецца як заклік да перамогі.* [Дзяменя (ускаквае на калодку):] – Таварышы, стаяць да канца цвёрда. Вінтовак з рук не выпускаць. Яны за вайну да пераможнага канца, а мы за сваю вайну. І калі мы дапусцім, каб нас абяззброілі, дык мы не салдаты. А калі дазволім арыштаваць каго з нас, дык мы не таварышы. (Я. Колас. “Вайна вайне”).

Сабака на сене ⇐ ісп. *“El perro del hortelano”* (“Сабака садоўніка”) – назва камедыі (1618) іспанскага драматурга, паэта і прэзіка Лопэ дэ Вега (Лопэ Фелікса дэ Вега Карп’ё, 1562–1635). Паходзіць з іспанскай прыказкі: *‘Ser como el perro del hortelano, que no come ni deja comer’* (“Як

сабака на сене: сам не ясі і іншым не дае’). Першаначаткова выраз склаўся на аснове аднайменнай байкі старажытнагрэчаскага наэта-байканісца Эзона (каля 620 – 564 гг. да н. э.), у якой сабака гыркае на таго, хто набліжаецца да сена, хоць сам яго не ясі. □ **Гаворыцца часта пагардліва пра таго, хто, маючы што-небудзь, не карыстаецца гэтым сам і не дае карыстацца іншым.** [Б] – Ты ж ведаеш, што ён да яе сватаўся і атрымаў гарбуза. Я ўпэўнены, што пан Андрэй значна больш забяспечаны чалавек, чым Яноўскія. У яго галава, праца і рукі, а ў апошняй жанчыны іхняга роду – маярат, на якім трэба сядзець, як сабаку на сене, здохнуць голадам на скрыні з грашыма. (У. Караткевіч. “Дзікае палаванне караля Стаха”).

Дзень за днём да смерці бліжэй ⇐ фр. *Chaque instant de la vie est un pas vers la mort* – выраз з трагедыі “Ціт і Берэніка” (“Tite et Berenice”, 1670) французскага паэта і драматурга П’ера Карнэля (1606–1684). □ **Кожнае імгненне жыцця гэта крок, які набліжае да смерці.** [Б] *Так, што дзень – бліжэй да смерці... Толькі вы не надта верце: Я жартую. Я наракам. Хай жа хто з вас кіне вокам: Ці падобны я на дзеда? (К. Крапіва. “Шкірута”).

Дзіця прыроды ⇐ фр. *l'enfant de la nature* – выраз французскага філосафа, пісьменніка і мысліцеля Жан-Жака Русо (1712–1778). □ **Гаворыцца часта з жартам пра чалавека, не кранутага гарадской культурай, блізкага да прыроды.** [Б] Цікава і жаласна было глядзець, як гэтыя дзеці прыроды рабілі сваё першабытнае набажэнства. Твары выглядалі сур’ёзна, урачыста, кожны адчуваў, што адбываецца вялікі момант, ад якога залежала іх далейшае спакойнае жыццё (Я. Майр. “Сын вады”).

За прыгожыя вочы ⇐ фр. *pour les beaux yeux* – выраз з камедыі “Манерніцы” (“Les Precieuses ridicules”, 1660) французскага камедыё-графа Мальера (Жана Баціста Паклена, 1622–1673). □ **Бескарысліва, дарэмна, толькі з-за сімпатый да каго-н. (рабіць што-н.).** [Б] – Ён спадзяецца, што нейкі дзядзька гатуе яму недзе гатовенькае: прыйдзе і працягне ў руках: на, значыцца, грамадзянін Пархвіенка, от табе за прыгожыя вочы. Спажывай на здароўе! (К. Чорны. “Мадэльшчык Пархвіенка”).

Няма міру пад алівамі ⇐ іт. *“Non c’è pace tra gli ulivi”* – назва мастацкага фільма-драмы (1950) італьянскага рэжысёра і сцэнарыста Джузэпэ дэ Сантыса (1917–1997). □ **Не існуе згоды паміж людзьмі.** [Б] [Жора:] – Тваё дабро горш за ліха. Ад яго ўчадзееш. А я хачу све-

жым паветрам дыхаць. І каб неба светлае над галавою... [Жур:] – Бач ты які? Табе ж пры святле горш будзе. [Жора:] – Прыладжуся. [Жур:] – Яно то так. Ты спрытны! Давай у згодзе жыць. [Жора:] – Няма міру пад алівамі. Кропка. [Жур:] – Не, яшчэ не кропка... Ты мне шыферу павінен прывезці... (П. Васілеўскі. “Любоў, надзея, вера...”).

Сіла лёсу ⇐ іт. “*La Forza del Destino*” – назва оперы (1861) італьянскага кампазітара Джузэпэ Вердзі (Джузэпэ Фартуніна Франчэска Вердзі, 1813–1901) на лібрэта італьянскага лібрэтыста і опернага рэжысера Франчэска Марыі П’явэ (1810–1876) паводле драмы “Дон Альвара, або Сіла лёсу” (“*Don Álvaro o la fuerza del sino*”, 1833, пастаноўка ў 1835) іспанскага пісьменніка Анхеля дэ Сааведры (1791–1865). □ **Гаворыцца пра непазбежнасць наканаванага.** Вобраз Лявона Зябліка – выразна трагедыйна. Ён не можа скарыцца перад няўмольнымі сіламі лёсу, не можа ўявіць, што перастане быць селянінам, жыць і працаваць, як бацькі і дзяды, “на гэтым куску зямелькі”. (І. Навуменка. “Перачытваючы Купалу”).

Чалавечасць чалавеку ⇐ ням. *das Menschliche im Menschen* – выраз нямецкага філосафа і палітычнага дзеяча Карла Маркса (1818–1883). □ **Гаворыцца на тое, што робіць чалавека чалавекам.** Прыкметай прагрэсіўнага, рэвалюцыйнага рамантызму з’яўляецца імкненне мастака ўзняць волю, жаданні людзей над канкрэтнымі, зямнымі абставінамі жыцця, уславіць дзейныя, гераічныя натуры, іх нястрымную мару пра свабоду ад пануючага жыцця, іх гатоўнасць кінуць выклік, пайсці на паўдзінак з варожымі сіламі, якія падаўляюць чалавечасць чалавеку. (І. Навуменка. “Перачытваючы Купалу”).

Песні без слоў ⇐ ням. “*Lieder ohne Worte*” – назва зборніка музычных п’ес (1829–1845) нямецкага кампазітара Якаба Людзвіга Фелікса Мендэльсона (1809–1847). □ **Ужываецца ў пераносным сэнсе ў адносінах да невялікага творца або цэлага віду мастацтва, які адрозніваецца паэтычнасцю, адухатварэннем.** Даль прыцягвала да сябе сваёй недасціглаю таемнасцю, а калі вочы ўжо вельмі глыбока ўрэзаліся ў яе сінія хвалі, яна яшчэ далей адплывала назад, хаваючыся за лесам. Яна жадала раніць душы чуткіх людзей, каторыя шукалі ў ёй развязкі балючага сэрца. Даль гаварыла. Яе мова была песня без слоў, і толькі чуткае вуха магло лавіць яе перарыўнае шаптанне. (З. Бядуля. “Абразкі”).

Невядомая краіна ⇐ англ. *the undiscovered country* – выраз з трагедыі “Гамлет” (“*Hamlet*”, 1601) англійскага паэта і драматурга

Уільяма Шэкспіра (1564–1616). □ *Ужываецца для абазначэння чаго-небудзь невядомага раней.* ☞ Месяц стаяў над верасовымі пусткамі такі вялізны, круглы, чырвоны, такі райскі, ззяючы, такога вогненнага шчаслівага колеру была гэта планета, што туга па чымсьці светлым, пяшчотным, непадобным на гэтыя балоты і пусткі заліла маё сэрца. Бышам падплылі да зямлі і згаралі ў паветры нейкія невядомыя краіны, гарады з расплаўленага золата, і бышам было ў іх іншае, не такое, як наша, жыццё. (У. Караткевіч. “Дзікае паляванне караля Стаха”).

Рукі прэч ⇐ англ. *hands off* – выраз з прамовы англійскага палітычнага дзеяча Уільяма Юарта Гладстана (1809–1898) у парламенце ў 1878 г., які ўжыў яго як палітычны лозунг супраць захопніцкай палітыкі Аўстрыі, якая акупавала Боснію і Герцагавіну. □ *Ужываецца як патрабаванне не ўмешвацца ў чужыя справы (дзяржавы, краіны, народа, асобнага чалавека).* ☞ – Стой! – крыкнуў амерыканец італьянску і груба ўхапіў Эмілію за руку; затым, паказваючы другой рукой у бок амерыканскага палкоўніка, сказаў па-англійску: – Хіба не бачыш, хто цябе кліча? – Рукі прэч! – крыкнула Эмілія і рванулася, але амерыканец моцна трымаў яе за руку. (Я. Маўр. “Цётка Эмілія”).

Хто ёсць хто (ху із ху) ⇐ англ. *“Who is Who”* – назва штогадовага біяграфічнага даведніка, які выдаецца ў Вялікабрытаніі з 1848 г., у ЗША з 1899 г. і некаторых іншых краінах. □ *Выраз, якім характарызуюць, што сабой уяўляюць тыя ці іншыя асобы, у чым і наколькі яны кампетэнтныя, якіх прытрымліваюцца поглядаў, ці варта ім давяраць і г.д.* *Ужываецца таксама на мове арыгінала.* ☞ Па выглядзе, па манеры гаварыць, па паводзінах чытач лёгка здагадваецца, хто ёсць хто, якую “філасофію жыцця” спавядае. Але душа, патаемныя лятункі выяўляюцца ў адкрытых маналогам гэтага герояў. (М. Тычына. “Цана прароцтваў”).

Такім чынам, крылатыя выразы і афарызмы з іншамоўных крыніц, не адзначаныя ў існуючых лексікаграфічных даведніках, патрабуюць апісання ў слоўніку крылатых слоў беларускай мовы.

Спіс літаратуры

1. Крылатыя выразы ў беларускай мове: тлумачальны слоўнік. Ч. 1. З іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. / С. В. Венідзіктаў [і інш.]. – Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – 164 с.
2. Крылатыя выразы ў беларускай мове: тлумачальны слоўнік. Ч. 2. З рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст. / пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – 208 с.
3. Іваноў Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных

і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст. : тлумачальны слоўнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – 164 с.

4. Лепешаў, І. Я. Крылатыя словы / І. Я. Лепешаў // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. – Мінск : БелСЭ, 1986. – Т. 3. – С. 137.

5. Міхневіч, А. Я. Крылатыя словы / А. Я. Міхневіч // Беларуская мова: энцыклапедыя. – Мінск : БелЭн, 1994. – С. 273–274.

6. Іваноў, Я. Я. Крылатыя словы / Я. Я. Іваноў // Беларускі фальклор: энцыклапедыя. – Мінск : БелЭн, 2005. – Т. 1. – С. 729–730.

7. Іваноў, Я. Я. Аб другасным спосабе дэрывацыі неспрэчэдзінных афарызмаў / Я. Я. Іваноў // Грани слова: к 65-летию проф. В. М. Мокиенко. – М. : ЭЛПИС, 2005. – С. 463–468.

8. Іваноў, Я. Я. Афарызмы ў мове і мова афарызмаў (аспекты тэорыі афарыстыкі) / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2024. – 296 с.

9. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 208 с.

10. Іваноў, Я. Я. Дыферэнцыяльныя прыметы афарызма / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2004. – 160 с.

11. Іваноў, Я. Я. Праблемы лінгвістычнага вывучэння афарызма / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2003. – 194 с.

12. Теплякова, А. Д. Источники происхождения крылатых слов в современном немецком литературном языке / А. Д. Теплякова // Веснік МДУ імя А. А. Куляшова. – 2006. – № 4 (25). – С. 161–166.

13. Теплякова, А. Д. Русскоязычные крылатые слова в современном белорусском литературном языке / А. Д. Теплякова // V Фирсовские чтения. Современные языки, коммуникация и миграция в условиях глобализации : материалы докладов и сообщений Междунар. науч.-практ. конф., 20–21 октября 2021 г. – М. : РУДН, 2021. – С. 493–498.

14. Цеплякова, А. Д. Крылатыя словы ў беларускай мове з іншамовных крыніц (па-за фразеалагічнымі слоўнікамі) / А. Д. Цеплякова // Труды БГТУ. Сер. 4, Принт- і медiateхнологии. – 2023. – № 2 (273). – С. 128–137.